

Prawa ekonomiczne dzieci jako prawa człowieka – nieobecny wymiar w badaniach dotyczących dzieciństwa?

Economic Rights of Children as Human Rights –
An Overlooked Dimension in Childhood Studies?

Manfred Liebel

University of Applied Sciences, Niemcy

e-mail: manfred.liebel@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3099-1429

Urszula Markowska-Manista

Uniwersytet Warszawski, Polska

e-mail: u.markowska-ma@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0667-4164

Abstract

This article presents an analysis of children's economic and labour rights from the perspective of childhood studies framed by the children's rights agenda. It explores the complex interrelations between multiple protection systems, including the interface between universal human rights and specific children's rights, as well as the intersection of economic, social, and labour rights within ethical considerations. Central to the discussion are the lived experiences of working children and their organisations across diverse social settings, with particular emphasis on the rights they prioritise as fundamental. The paper also examines the extent to which these rights are implemented in both international and national legal frameworks, underscoring the importance of acknowledging children as full participants in socio-economic life. In closing, the authors identify key challenges in safeguarding children's economic rights, highlighting significant gaps and obstacles in the practical enforcement of existing legal provisions.

Keywords

economic rights, children's human rights, working children, child labour, childhood studies, right-based approach

Wstęp

Pomimo globalnych deklaracji, praca dzieci wciąż pozostaje zjawiskiem o niezwykle zróżnicowanych formach i znaczeniach¹. Konteksty lokalne oraz historyczne specyfiki mają kluczowy wpływ na to, jak dzieci angażują się (mogą się angażować) w życie ekonomiczne swoich społeczności. W kolejnych częściach artykułu podejmujemy analizę tego zjawiska z perspektywy praw dziecka.

Organizacja Narodów Zjednoczonych, we współpracy z Międzynarodową Organizacją Pracy, postawiła sobie za cel całkowitą eliminację pracy dzieci na świecie do 2025 roku². Już dziś jednak jasne jest, że cel ten nie zostanie osiągnięty. W swoim najnowszym raporcie dotyczącym pracy dzieci, ILO i UNICEF podkreślają, że cel ten można osiągnąć dopiero do 2060 roku i pod warunkiem podjęcia jeszcze większych wysiłków³. Niezależnie od deklarowanej determinacji i długotrwałych wysiłków globalnych instytucji, perspektywa pełnej eliminacji pracy dzieci napotyka fundamentalne przeszkody praktyczne i teoretyczne⁴. Jak wskazuje Światowa Organizacja Pracy⁵, problem tkwi nie tylko w trudnościach z egzekwowaniem regulacji, lecz również w niedopasowaniu przyjętych ram konceptualnych do złożonych i zróżnicowanych realiów społeczno-kulturowych.

Dotychczas stosowane strategie koncentrują się na uniwersalnym modelu dzieciństwa, którego źródłem jest eurocentryczne ujęcie zakładające oddzielenie dziecka od życia ekonomicznego i podporządkowanie go edukacji. Hegemoniczny, eurocentryczny model dzieciństwa, odzwierciedlający głównie doświadczenia i normy Zachodu, charakteryzuje się postrzeganiem dziecka jako istoty izolowanej od życia ekonomicznego, a jego podstawową funkcją jest edukacja i ochrona przed dorosłymi obowiązkami⁶. Badacze z zakresu socjologii i antropologii dzieciństwa wskazują jednak, że koncepcje te nie są adekwatne do zróżnicowanych realiów społecznych i kulturo-

¹ Kidanemariam Gebregziabher, Muuz Hadush, Kebede Abrha, *Child labor and its determinants: An empirical test of the luxury axiom-cum the wealth paradox theory*, „Cogent Economics & Finance” 2023, 11/2, 10.1080/23322039.2023.2282890.

² Mark von Rosing, Lesley Shepperson, *Eliminating child and forced labor*, „The Sustainability Handbook 2025”, t. 1 Elsevier, s. 479–485.

³ ILO and UNICEF, *Child Labour: Global Estimates 2024, Trends and the Road Forward*. New York: International Labour Organization & United Nations Children’s Fund 2025, <https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-06/2024%20Global%20Estimates%20of%20Child%20Labour%20Report.pdf> [dostęp 22.11.2025].

⁴ Roy Maconachie, Neil Howard, Rosilin Bock, *Re-thinking ‘harm’ in relation to children’s work: a ‘situated’ multi-disciplinary perspective*, „Oxford Development Studies” 2022, 50(3), 259–271.

⁵ ILO, *Zero Tolerance For Child Labour, Forced Labour And Human Trafficking* 2021, https://end-childlabour2021.org/wp-content/uploads/2022/04/Tolerance-zero_Final-Report_ENG_web.pdf [dostęp 22.11.2025]

⁶ Manfred Liebel, Rebecca Budde, *Other children, other youth: Against eurocentrism in childhood and youth research*, w: *‘Children Out of Place’ and Human Rights: In Memory of Judith Ennew*, Cham: Springer International Publishing 2016, s. 119–136.

wych, szczególnie w krajach Globalnego Południa, gdzie dzieciństwo często wiąże się z aktywnym włączeniem w działania społeczności poprzez różnego rodzaju prace i kolektywną odpowiedzialność⁷. Takie ograniczone podejście może prowadzić do błędnej polityki, która ignoruje wielowymiarowość dzieciństwa i podmiotowość dzieci.

Zakazy pracy dzieci w obecnej formie nie gwarantują ochrony przed wyzyskiem, a mogą utrudniać dzieciom realny dostęp do praw i ochrony na rynku pracy. Praca dzieci w literaturze rozumiana jest szeroko – od małoobciążających aktywności wspierających rozwój społeczny i ekonomiczny rodziny, po formy wyzysku i pracy przymusowej⁸, zagrażające prawom i zdrowiu dziecka.⁹ Odróżnić należy partycypację dzieci, która stanowi integralną i świadomą formę zaangażowania społecznego, od form eksploatacyjnych naruszających prawa dziecka i wyrządzających im szkody. Obecne zakazy pracy dzieci oparte na koncepcji ochrony wyłącznie przed pracą mogą paradoksalnie ograniczać prawo dzieci do godnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym i społecznym¹⁰, a w szerszym kontekście ignorować prawa i obowiązki ogromnych grup dzieci, kluczowych aktorów swoich społeczności.

Tymczasem dzieci na świecie doświadczają radykalnie różnych dzieciństw, w których uczestnictwo w pracy i obowiązkach rodzinnych nie jest wielokrotnie patologią, lecz formą społecznej partycypacji i odpowiedzialności za bycie częścią wspólnoty¹¹. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w krajach Globalnego Południa (ale nie tylko), gdzie dzieci aktywnie włączają się w życie ekonomiczne rodzin i społeczności, odgrywając role dostosowane do swojego wieku i lokalnych norm kulturowych¹². W takich kontekstach dzieci coraz częściej same domagają się uznania prawa do pracy rozumianego nie jako przyzwolenie na wyzysk, ale jako prawo do godnego życia, bezpieczeństwa i ekonomicznej sprawczości, związanego z wyborem pracy zgodnej z ich wolą i godnością, a nie z pracą przymusową.

Wskazuje to na pilną potrzebę zmiany istniejących ram prawnych oraz na konieczność dekonstrukcji obecnych modeli ochrony, które zostały skonceptualizowane przez

⁷ Nadia von Benzon, Catherine Wilkinson, *Intersectionality and Difference in Childhood and Youth*. London: Routledge 2019; Urszula Markowska-Manista, '26 letters of the forest alphabet' or community social learning among the Ba'Aka in the Central African Republic, w: *Socio-Cultural and Linguistic Perspectives on Language and Literacy Development*, red. Angela K. Salmon, Amparo Clavijo-Olarte, s. 265–279, IGI Global 2022, USA, DOI: 10.4018/978-1-6684-5022-2.

⁸ Michael Bourdillon, *Children and work: A review of current literature and debates*, „Development and Change” 2006, 37(6), s. 1201–1226.

⁹ ILO, *Zero Tolerance For Child Labour, Forced Labour And Human Trafficking* 2021, https://end-childlabour2021.org/wp-content/uploads/2022/04/Tolerance-zero_Final-Report_ENG_web.pdf [dostęp 22.11.2025]

¹⁰ Manfred Liebel, *A Will of Their Own: Cross-cultural perspectives on working children*, London: Zed Books 2004.

¹¹ Abberację stanowią sposoby, w jaki dorośli zmuszają i wykorzystują dzieci do pracy ponad ich siły, łamiąc międzynarodowe postanowienia i regulacje chroniące dzieci.

¹² Jo Boyden, *Children's participation in the context of forced migration*, „PLA Notes” 2001, 42, s. 52–56.

dorosłych z perspektywy dorosłych. Jak podkreślają badacze, konieczne staje się dostosowanie praw do realiów współczesnego, dynamicznie zmieniającego się świata¹³, w którym dzieciństwa kształtowane są w warunkach narastających wyzwań globalnych: zmian klimatycznych, eskalacji konfliktów zbrojnych i nowych szlaków migracyjnych¹⁴. W takich warunkach dzieci nie tylko podlegają ochronie, ale też aktywnie rekonstruuja i współtworzą swoje prawa, nadając im nowe znaczenia. Coraz częściej ich głos, wcześniej marginalizowany, bywa słyszalny w debatach o przyszłości społeczeństw i kształtowaniu polityk publicznych¹⁵.

Uznanie perspektywy dzieci jest dziś uważane zarówno za obowiązek moralny, jak i za kluczowy warunek zrównoważonego rozwoju społecznego. Jak wskazują badania nad partycypacją społeczną dzieci i młodzieży, dzieci mają prawo do zabierania głosu w sprawach, które ich dotyczą¹⁶, a ich uczestnictwo powinno być realne, nie fasadowe. W literaturze z obszaru *childhood studies* coraz wyraźniej podkreśla się, że dzieci nie mogą być traktowane jedynie jako beneficjenci rozwiązań prawnych, ale muszą być uznane za podmioty społeczne i gospodarcze, które wnoszą znaczący wkład w życie wspólnoty¹⁷.

Niniejszy artykuł, lokując się w nurcie współczesnych badań nad dzieciństwem o orientacji na prawa dziecka¹⁸, podejmuje analizę pytania, czy dzieci posiadają własne, autonomiczne prawa ekonomiczne i pracownicze, a jeśli tak – jakie są praktyczne implikacje ich uznania. Autorzy rozważają różne wymiary tej problematyki, przyglądając się zarówno uwarunkowaniom geopolitycznym (relacjom między Globalnym Południem a Globalną Północą), jak i relacjom władzy generowanym przez podziały międzypokoleniowe (dzieci – dorośli) i instytucjonalne oraz kontekstualne. Szczegół-

¹³ Beatrice Hungerland, Anne Wihstutz, *Kinder in Arbeit und Sorge. Wie mächtige generationale Ordnungszusammenhänge neu gedacht (und verändert) werden können*, w: *Childhood and Children's Rights between Research and Activism*, red. Rebecca Budde, Urszula Markowska-Manista, Wiesbaden: Springer VS 2020, s. 37–58.

¹⁴ Didier Reynaert, Wouter Vandenhoe, Afua Twum-Danso Imoh, Valeria Llobet *Critical children's rights studies: an introduction*, w: *Critical children's rights studies: a research companion*, red. Valeria Llobet, Didier Reynaert, Afua Twum-Danso Imoh, Wouter Vandenhoe, London: Routledge 2025, s. 1–27.

¹⁵ Rebekah Grace, Harry Shier, Samia Michail, Tobia Fattore, Tom McClean, Jonathan Ng & Lynn Kemp, *Supporting child and youth participation in service design and decision-making: the ReSPECT approach*, „Children and Youth Services Review” 2024, 163, 107769.

¹⁶ Paul McCafferty, Esther Mercado García, *Children's participation in social work research. A secondary data analysis of an umbrella review of children's participation in child welfare*, „The British Journal of Social Work” 2025, 55(4), s. 1574–1597; Tim Corney, Trudi Cooper, Harry Shier, Howard Williamson, *Youth participation: Adulthood, human rights and professional youth work*, „Children & Society” 2022, 36(4), s. 677–690.

¹⁷ Nancy Folbre, *Valuing children: Rethinking the economics of the family*, Harvard University Press 2008; Karen Wells, *Childhood in a global perspective*, John Wiley & Sons 2021.

¹⁸ Federico Farini, Angela Scollan, *How do childhood and children's rights mean what they mean? Innovating the debate around the social semantics of childhood and children's rights through an interdisciplinary approach*, „Children & Society” 2024, 38(6), s. 2022–2035.

ny akcent położono na analizę wzajemnych relacji między uniwersalnymi prawami człowieka a specyficznymi prawami dziecka oraz między prawami ekonomicznymi, społecznymi i pracowniczymi.

Artykuł kładzie nacisk na doświadczenia pracujących dzieci i ich oddolnych organizacji w zróżnicowanych kontekstach życia codziennego, rekonstruując prawa, które same dzieci uznają za kluczowe dla swojego bezpieczeństwa i godności. W dalszej części analizowane są sposoby, w jakie prawa te znajdują lub powinny znaleźć odzwierciedlenie w systemach międzynarodowych i krajowych regulacji prawnych. Podkreślona zostaje rola dziecka jako pełnoprawnego uczestnika życia społecznego i gospodarczego – rola, która pozostaje marginalizowana w dominujących narracjach prawnych, ekonomicznych i politycznych.

Na zakończenie autorzy wskazują kluczowe wyzwania związane z ochroną praw ekonomicznych dzieci w warunkach współczesnych przekształceń globalnych. Szczególną uwagę poświęcono też praktycznym trudnościom we wdrażaniu istniejących regulacji, które często rozmiągają się z doświadczeniami dzieci i nie zapewniają im skutecznej ochrony i wsparcia. Taka diagnoza prowadzi do wniosku, że niezbędne jest szukanie nowych, bardziej inkluzywnych ram interpretacji i implementacji praw dziecka. Takich praw, które nie tylko przeciwdziałająby wyzyskowi, lecz także respektowałyby sprawczość i podmiotowość dzieci jako uczestników życia społeczno-ekonomicznego.

Wieloletnie badania Manfreda Liebela – współautora tego tekstu – wyprowadzają cztery kluczowe wnioski badawcze, które pomagają lepiej zrozumieć dyskryminację dzieci pracujących i sposoby jej przezwyciężania. Po pierwsze, w międzynarodowych standardach istnieje luka koncepcyjna – prawa ekonomiczne dzieci pozostają niedostatecznie rozwinięte, gdyż skupiają się głównie na zakazach i ochronie, zaniedbując kwestię aktywnego uczestnictwa dzieci¹⁹. Po drugie, problemem jest eurocentryczny model dzieciństwa, który nie uwzględnia różnorodności doświadczeń dzieci poza Globalną Północą. Po trzecie, ruchy dzieci pracujących dowodzą, że to same dzieci są zdolne do kreowania alternatywnych wizji praw i polityk, które powinny mieć realny wpływ na debatę globalną. Wreszcie, po czwarte, zachodzi konieczność rekonceptualizacji pojmowania pracy dzieci, aby rozróżniać między formami wyzysku a inkluzywnymi formami partycypacji, zapewniając zniuansowaną ochronę ich praw w konkretnych kontekstach społeczno-kulturowych.²⁰

¹⁹ Manfred Liebel, *Dzieci bez dzieciństwa? Konceptualizacje dzieciństw(a) w Krajach Globalnego Południa w świetle teorii postkolonialnych*, w: Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytywany*, Warszawa: Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej 2017, s. 182–202.

²⁰ Manfred Liebel, *Kinder und Gerechtigkeit. Über Kinderrechte neu nachdenken*, Weinheim, Basel: Beltz Juventa 2013; Manfred Liebel, *Children's rights as counter-rights: How the paternalism of the UN Convention on the Rights of the Child can be countered*, w: *Critical Children's Rights Studies: A Research Companion*, red. Valeria Llobet, Didier Reynaert, Afua Twum-Danso Imoh, Wouter Vandenhoe. London: Routledge 2025, s. 56–68. DOI: 10.4324/9781003510284-4.

Dzieci pracujące – posiadacze praw ekonomicznych i pracowniczych?

Dzieci pracujące stanowią współcześnie jedną z najbardziej zmarginalizowanych i narażonych na dyskryminację grup młodego pokolenia. Dyskryminacja ta wynika nie tylko z samego faktu bycia dziećmi, lecz w dużej mierze z tego, że ich codzienność nie mieści się w dominującym, eurocentrycznym modelu dzieciństwa, jaki ukształtował się w Europie Zachodniej i następnie został zuniwersalizowany poprzez globalne dyskursy rozwojowe i edukacyjne. Ów model – zakładający separację dzieci od życia społeczno-ekonomicznego dorosłych i skoncentrowanie ich aktywności na edukacji – przeniknął do międzynarodowych standardów oraz polityk publicznych, gdzie uznawany jest za normatywny wzorzec socjalizacji i kształtowania tożsamości obywatelskiej²¹.

Jak wskazuje literatura krytyczna, tego rodzaju hegemoniczna wizja dzieciństwa konstruuje dziecko jako jednostkę „niedojrzałą”, pozostającą w okresie czysto przygotowawczym do dorosłości, a więc pozbawioną pełnego prawa do uczestnictwa w sferze społecznej i gospodarczej²². Skutkiem takiego ujęcia jest proces, który badacze określają mianem „kolonizacji dzieciństwa”²³, a także praktykami wpisującymi się w zjawisko „adulizmu”²⁴. Oba pojęcia demaskują mechanizmy, dzięki którym dzieci zostają podporządkowane wizjom dorosłych i pozbawione prawa do samodzielnego definiowania swojego miejsca w społeczeństwie. W tym sensie praca dzieci jawi się w dominujących dyskursach jako odstępstwo wymagające korekty, a nie jako często centralny element lokalnych dzieciństw.

W badaniach nad pracą dzieci poza Globalną Północą wskazuje się, że dyskryminacja wobec dzieci pracujących ma kilka wymiarów. Po pierwsze, jest to nieuznawanie wartości pracy dzieci. W wielu kulturach praca traktowana jest jako część procesu wychowania, socjalizacji oraz nabywania kompetencji społecznych²⁵, jednak z perspektywy międzynarodowych instytucji pozostaje niewidoczna bądź celowo ma pozostać niedostrzegalna. Po drugie, mamy do czynienia z wysokim poziomem ekonomicznego

²¹ Manfred Liebel, *Economic and Labour Rights: A Blind Spot in the Discourse on Children's Rights*, „Nordic Journal of Human Rights” 2021, 39/2, 163–179, DOI: 10.1080/18918131.2021.2001162.

²² Alan Prout, *The Future of Childhood*, London and New York: Routledge-Falmer 2005.

²³ Gaile Sloan Cannella, Radhika Viruru, *Childhood and Postcolonization: Power Education, and Contemporary Practice*, New York and London: Routledge-Falmer 2004; Manfred Liebel, *Decolonizing Childhoods: From Exclusion to Dignity*, Bristol and Chicago: Policy Press 2020; Xamuel Bañales, *Decolonization: A Framework to Understand and Transgress Adulthood*, 22:1 *Taboo*: „The Journal of Culture and Education” 2024, Special issue: Adulthood, s. 7–27.

²⁴ Brenda A. LeFrançois, *Adulthood*, w: *Encyclopedia of Critical Psychology*, red. Thomas Teo, Springer, New York 2014, s. 47–49; Manfred Liebel, Philip Meade, *Adulthood: A Critical Introduction to Discrimination Against Children*, Policy Press, Bristol 2026 (w druku).

²⁵ *Children and work: Study of socialization*, red. Bernard Goldstein, Londyn: Routledge 2020; Michael F. Bourdillon, Deborah Levison, William Myers, Ben White, *Rights and wrongs of children's work*, Rutgers University Press 2010.

wyzysku, który dotyka dzieci w większym stopniu niż dorosłych. Po trzecie, systematyczne odmawianie dzieciom praw pracowniczych sprawia, że ich praca lokowana jest poza polem ochrony prawnej. Po czwarte wreszcie, dzieci są wykluczane z procesów decyzyjnych dotyczących ich życia i bezpieczeństwa w pracy, a o ich losie rozstrzygają wyłącznie dorośli – politycy, prawnicy, nauczyciele, przedsiębiorcy i inne kluczowe osoby pozostające z nimi w relacji władzy.

Tak ujęta sytuacja dzieci pracujących obnaża wyraźny paradoks współczesnych regulacji: w imię ochrony przed wyzyskiem dzieci zostają usunięte z obszaru praw ekonomicznych jako ich pełnoprawni posiadacze. To wykluczenie skutkuje podwójną marginalizacją – z jednej strony poprzez traktowanie ich pracy jako nieistniejącej lub wtórnej względem dorosłej aktywności ekonomicznej, z drugiej zaś przez nieuznawanie ich głosu w debatach o regulacjach prawnych i politykach społecznych. Odpowiedź na pytanie, czy dzieci mogą być uznane za posiadaczy praw ekonomicznych i pracowniczych, wymaga zatem krytycznej rewizji dotychczasowych ram teoretycznych i praktycznych, a także włączenia perspektywy dzieci pracujących jako aktorów społecznych i gospodarczych do dominującej perspektywy dorosłych.

Prawa ekonomiczne i pracownicze dzieci w świetle międzynarodowych standardów

Międzynarodowe prawo definiuje prawa ekonomiczne w sposób ogólny i uniwersalny, odwołując się przede wszystkim do zapisów Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych²⁶ (ICESCR), przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1966 roku. Dokument ten, stanowiący rozwinięcie postanowień Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, gwarantuje każdej osobie prawo do swobodnego wyboru pracy, do godziwego i sprawiedliwego wynagrodzenia, do ochrony przed bezrobociem, prawo do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych, a także prawo do wypoczynku i rozsądnego ograniczania czasu pracy. W ujęciu aktów międzynarodowych prawa pracownicze wywodzą się w szczególności z konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy (ILO), które koncentrują się na eliminacji pracy przymusowej, zakazie pracy dzieci, ochronie równości i niedyskryminacji w zatrudnieniu oraz zapewnieniu wolności zrzeszania się pracowników.

Specyfika sytuacji dzieci została odrębnie podkreślona w artykule 10 ICESCR. Wskazuje on, że dzieci wymagają szczególnej ochrony przed wszelkimi formami wyzysku ekonomicznego i społecznego. Państwa-strony zobowiązane są do ustanowienia dolnej granicy wieku dopuszczalnego zatrudnienia oraz do zakazu angażowania dzieci

²⁶ MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW GOSPODARCZYCH, SPOŁECZNYCH I KULTURALNYCH, <https://www.amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy-Pakt-Praw-gosp-spol-kult.pdf> [dostęp 22.11.2025]

w prace szczególnie szkodliwe dla ich zdrowia, rozwoju lub moralności. Jednak obecne ramy prawne okazują się nieadekwatne wobec dynamiki współczesnych wyzwań i różnorodnych realiów dzieciństw²⁷. Wynika to w znacznej mierze z kapitalistycznych założeń, na których zbudowane są obowiązujące regulacje. Skupiają się one niemal wyłącznie na pracy najemnej w formalnej gospodarce, ignorując inne formy aktywności, w które angażują się dzieci na całym świecie.

Szczególnie wykluczonym obszarem pozostaje praca wykonywana w domach i rodzinnych gospodarstwach rolnych – często realizowana przez dziewczęta – która stanowi znaczącą część realnych doświadczeń dzieci, a jednocześnie nie jest objęta systemową ochroną prawną. Ta luka prowadzi do sytuacji, w której duża część aktywności ekonomicznej dzieci pozostaje poza zasięgiem instrumentów ochrony, co pogłębia ich podatność na wyzysk. Równocześnie współczesne normy prawne w niewielkim stopniu odnoszą się do nowych wyzwań związanych z kryzysem klimatycznym czy zapewnieniem praw przyszłych pokoleń²⁸. W tym sensie standardy międzynarodowe ujmują prawa dzieci w sposób jednocześnie zawężony (redukcja do pracy najemnej) oraz fragmentaryczny (brak powiązania z innymi sferami praw człowieka).

Historyczny rozwój praw pracowniczych pokazuje, że miały one źródła w walce o poprawę godnych warunków życia i pracy dorosłych. Jednak w odniesieniu do dzieci konieczne staje się ich zasadnicze przemysłenie i poszerzenie. Ochrona powinna obejmować nie tylko formalną pracę zarobkową, ale również nieformalne formy aktywności, a także nowe powiązania wynikające z globalnych procesów – takich jak migracje, przemiany rodzinne czy funkcjonowanie złożonych łańcuchów dostaw. Co więcej, włączanie perspektywy dzieci pracujących do procesów legislacyjnych i politycznych staje się warunkiem wypracowania bardziej sprawiedliwych i skutecznych mechanizmów ochrony. Eliminacja wyzysku nie powinna automatycznie oznaczać eliminacji prawa dziecka do sprawczości ekonomicznej²⁹. Współczesna ochrona powinna więc opierać się na równowadze pomiędzy ich dobrostanem a autonomią, umożliwiając młodym ludziom aktywny i bezpieczny udział w życiu ekonomicznym.

Dzieci podejmujące pracę bywają stereotypowo przedstawiane wyłącznie jako ofiary wyzysku lub zagrożenia, co skutkuje pomniejszaniem ich sprawczości i marginalizacją ich głosu. Tymczasem, pracujące dzieci nie są pozbawione dzieciństwa, lecz ucieleśniają odmienne, alternatywne modele dzieciństwa, które kwestionują dominu-

²⁷ Manfred Liebel, *Dzieci bez dzieciństwa? Konceptualizacje dzieciństw(a) w Krajach Globalnego Południa w świetle teorii postkolonialnych*, w: Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytywany*, Warszawa: Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej 2017, s. 182–202; Manfred Liebel i Rebecca Budde, Urszula Markowska-Manista, Philip Meade, *Childhoods of the Global South. Children's Rights and Resistance*, Bristol: Policy Press/Bristol University Press 2023.

²⁸ Iris Duhn, *Rethinking children's rights in relation to planetary rights: A relational perspective in the era of climate change and other crises*, „Global Studies of Childhood” 2025, 15(1), s. 72–83.

²⁹ Manfred Liebel, *Economic and labour rights: A blind spot in the discourse on children's rights*, „Nordic Journal of Human Rights” 2021, 39(2), s. 163–179.

jące narracje i opowiadają się za uznaniem ich prawa do pracy oraz samostanowienia³⁰. Praca dla dzieci, zwłaszcza w kontekstach Globalnego Południa, bywa integralną częścią życia, tkwiącą w nim jako element solidarności rodzinnej i społecznej. Pomijanie i ignorowanie tych kwestii reprodukuje epistemiczną niesprawiedliwość, polegającą na odbieraniu dzieciom prawa do własnej wiedzy, głosu oraz podmiotowości, czego konsekwencją jest ich marginalizacja i społeczna niewidzialność.

Konieczność dekonstrukcji i rekonceptualizacji dzieciństwa i pracy

Współczesne podejście do praw ekonomicznych dzieci wymaga przeformułowania tradycyjnych paradygmatów oraz uwzględnienia interseksjonalności³¹, pozwalającej łączyć prawa ekonomiczne z prawem do edukacji, uczestnictwa społecznego oraz ochrony przed wyzyskiem³². W tym kontekście niezbędne jest również rozważenie relacji między różnymi ramami prawnymi i koncepcjami ochrony praw dzieci, które integrują uniwersalne prawa człowieka oraz specyficzne prawa ekonomiczne, społeczne i pracownicze, wzmacniając przy tym normy moralne.

Przechodząc do krytyki dominujących modeli, musimy odejść od romantycznego i eurocentrycznego postrzegania dzieciństwa jako okresu wolnego od obowiązków – charakterystycznego dla zamożnych społeczeństw Globalnej Północy³³. Równocześnie istotne jest dostrzeżenie problemu paternalistycznych, „ratunkowych” narracji, które marginalizują pracujące dzieci, sprowadzając je wyłącznie do roli biernych ofiar systemów wyzysku³⁴. Analizy dotyczące praw pracowniczych dzieci w kontekście globalnych nierówności ujawniają fundamentalne sprzeczności, wśród których znajdują się m.in. paradoks ochrony, hipokryzja globalnego kapitalizmu oraz pytania o ekonomiczną wartość dzieciństwa. Paradoks ochrony manifestuje się między innymi poprzez międzynarodowe zakazy pracy, które często powodują jej przeniesienie do podziemia i intensyfikację nieformalnej „szarej” strefy zatrudnienia dzieci. Z kolei hipokryzja globalnego systemu kapitalistycznego objawia się podwójną moralnością:

³⁰ Manfred Liebel, 2025, s. 179–181.

³¹ Nadia von Benzon, Catherine Wilkinson, *Intersectionality and Difference in Childhood and Youth*, London: Routledge 2019.

³² Manfred Liebel, *A will of their own: Cross-cultural perspectives on working children*, London: Zed Books 2004.

³³ Manfred Liebel, Rebecca Budde, *Other children, other youth: Against eurocentrism in childhood and youth research*, w: 'Children Out of Place' and Human Rights: In Memory of Judith Ennew, Cham: Springer International Publishing 2016, s. 119–136; Manfred Liebel, *Decolonizing childhoods: From exclusion to dignity*, Policy Press 2020.

³⁴ Ben White, *Globalization and the child labour problem*, „Journal of International Development” 1996, 8(6), s. 829–840.

praca dzieci na Globalnym Południu jest potępiana jako wyzysk, podczas gdy w krajach Północy wiele działań dzieci traktuje się jako element planowania kariery i demonstrowa jako przejaw „mentalności sukcesu”³⁵.

W odpowiedzi na te wyzwania konieczne jest szczegółowe zbadanie ekonomicznej wartości dzieciństwa poprzez analizę wkładu dzieci w gospodarkę nieformalną. Ocena ta jest utrudniona ze względu na społeczno-kulturowe zróżnicowanie aktywności dzieci, w tym pracy nieodpłatnej oraz udziału w produkcji i konsumpcji na poziomie lokalnym i domowym. Dlatego kluczowe staje się zastosowanie interdyscyplinarnych metod badawczych integrujących m.in. ekonomię, socjologię, pedagogikę, psychologię, zarządzanie oraz studia nad dzieciństwem. Ważne jest również uwzględnienie procesów dekolonizacji i dekonstrukcji schematycznych podejść oraz przeprowadzenie wnikliwej analizy zróżnicowanych kontekstów dzieciństwa.³⁶

Ponadto badania Judith Ennew w kontekście Globalnego Południa podkreślają potrzebę dekonstrukcji eurocentrycznego dyskursu, który patologizuje dzieciństwo w tych regionach, często przedstawiając je jako „naznaczone trudnościami”³⁷. Perspektywa ta jest szczególnie ważna w odniesieniu do pracujących dzieci, dla których brakuje danych dotyczących typowych wzorców dzieciństwa.

Rozważania nad polityką i praktyką wskazują na konieczność gruntownej rekonceptualizacji kategorii dzieciństwa i pracy dzieci. Dominujące modele, obecne w politykach publicznych, postrzegają dzieciństwo jako czas wolny od obowiązków, oddzielony od społeczno-ekonomicznych procesów produkcji i reprodukcji. Jednakże krytyczne studia nad dzieciństwem podkreślają, że takie podejście utrwała dyskurs niedojrzałości dzieci, pozbawiając je prawa do samookreślenia i aktywnego uczestnictwa w społeczeństwie³⁸.

³⁵ Manfred Liebel, *Zwischen Verbot und Lobpreisung. Verborgene Aspekte der Arbeit von Kindern in wohlhabenden Gesellschaften*, w: Manfred Liebel, *Kindheit und Arbeit. Wege zum besseren Verständnis arbeitender Kinder*, Opladen, Berlin, Toronto: Barbara Budrich 2020, s. 224–248; Hilary L. Friedman, *Here She Is: The Complicated Reign of the Beauty Pageant in America*. Boston: Beacon 2020; Margot Thompson-Wells, *Exploitation of children in sport: a widespread and unchecked problem*, „Humanum” 2022, March 29, <https://www.humanium.org/en/exploitation-of-children-in-sport-a-widespread-and-unchecked-problem/> [dostęp 22.11.2025]

³⁶ Urszula Markowska-Manista, *O potrzebie dekolonizacji współczesnych badań nad dzieciństwem i prawami dziecka w krajach Globalnego Południa i Globalnej Północy. Rozważania wstępne*, „Przegląd Krytyczny” 2020, 2(1), 9-20, DOI: 10.14746/pk.2020.2.1.01.

³⁷ Per Miljeteig, Judith Ennew, *The Greatest Violation of Children's Rights Is That We Do Not Know Enough About Their Lives or Care Enough to Find Out More*, w: 'Children Out of Place' and Human Rights: In Memory of Judith Ennew, Cham: Springer International Publishing 2016, s. 23–49.

³⁸ Pia Christensen, Alan Prout, *Anthropological and sociological perspectives on the study of children. Researching children's experience: Approaches and methods*, 2005, s. 42–60; Alan Prout, Allison James, *A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems*, w: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, red. Allison James, Alan Prout, London, Washington: Falmer Press 1990.

Ekonomiczna wartość dzieciństwa może być rozumiana jako wkład dzieci w funkcjonowanie gospodarki nieformalnej, którego pomiar wymaga szczegółowej analizy różnorodnych form ich aktywności, w tym pracy nieopłacanej i udziału w procesach konsumpcyjnych oraz produkcyjnych na poziomie domowym i lokalnym. Pomiar tego wkładu stanowi wyzwanie, gdyż aktywności dzieci często mają charakter niestandardowy, niedokumentowany i społecznie zróżnicowany, co wymaga zastosowania interdyscyplinarnych metod badawczych łączących ekonomię, socjologię i studia nad dzieciństwem.³⁹

Judith Ennew w swoich badaniach z dziećmi w krajach Globalnego Południa podejmowała próbę dekonstrukcji eurocentrycznego dyskursu przedstawiającego dzieciństwo w tych regionach w kategoriach patologii, a dzieci jako niewolników hegemonicznej kategorii dzieciństwa⁴⁰. Jako badaczka zajmująca się prawami dziecka, wyrażała stanowisko, że dominująca narracja naukowa konstruuje dzieciństwo w krajach Globalnego Południa przede wszystkim jako okres „naznaczony trudnościami”⁴¹. W kontekście pracujących dzieci w regionach Globalnego Południa problem ten zostaje dodatkowo zaostrzony przez ograniczony dostęp do danych dotyczących tzw. „normatywnych” wzorców dzieciństwa.

Aby skutecznie przeciwdziałać mechanizmom marginalizacji i wykluczenia dzieci pracujących, konieczna jest fundamentalna rekonceptualizacja zarówno kategorii dzieciństwa, jak i pracy. Dominujące ujęcie dzieciństwa, wciąż obecne w wielu politykach publicznych, opiera się na wizji okresu życia wolnego od obowiązków i odizolowanego od sfery produkcji oraz reprodukcji społecznej. Tymczasem – jak wskazują badacze krytycznych studiów nad dzieciństwem – takie podejście przynosi efekt odwrotny od zamierzonego: zamiast chronić dzieci, wzmacnia dyskursy ich niedojrzałości i pozbawia je prawa do samodefiniowania swojej pozycji w społeczeństwie⁴².

Proponujemy zatem alternatywne podejście uznające możliwość stworzenia takich warunków, w których praca dzieci nie tylko nie stanowi zagrożenia dla rozwoju, lecz wręcz może stać się jego integralnym i wartościowym elementem. Pod warunkiem zapewnienia odpowiednich zabezpieczeń i poszanowania godności dziecka, praca może przyczynić się do kształtowania tożsamości, kompetencji i ekonomicznej odpowiedzialności⁴³. Realizacja takiej wizji wymaga jednak głębokich przemian społecz-

³⁹ Janina Uszyńska-Jarmoc, *Uczenie się a zarobki – dziecięce rozumienie problemów ekonomicznych świata dorosłych*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2016, 12 (1 (32)), s. 7–26.

⁴⁰ Judith Ennew, *Prisoners of childhood: Orphans and economic dependency*, w: *Studies in modern childhood: Society, agency, culture*, London: Palgrave Macmillan UK 2005, s. 128–146.

⁴¹ Harriot Beazley, Sharon Bessell, Judith Ennew, Roxana Waterson, *The right to be properly researched: Research with children in a messy, real world*, „Children’s Geographies” 2009, 7(4), s. 365–378.

⁴² Prout Alan, James Allison, *A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems*, w: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, red. Allison James, Alan Prout, London, Washington: Falmer Press 1990.

⁴³ Manfred Liebel, *Children’s rights as counter-rights: How the paternalism of the UN Convention on the Rights of the Child can be countered*, w: *Critical Children’s Rights Studies*, Routledge 2025, s. 56–68.

nych i kulturowych, prowadzących do przededefiniowania samej pracy – z aktywności definiowanej wyłącznie w kategoriach kapitalistycznej produktywności na praktykę afirmującą rozwój człowieka w każdym wieku.

W tym ujęciu prawa ekonomiczne dzieci należy rozpatrywać nie jako dodatek do katalogu praw człowieka, ale jako ich integralną część. Tylko poprzez takie podejście możliwe jest uznanie, że dzieci nie są jedynie podmiotami ochrony, lecz także podmiotami gospodarczymi, posiadającymi własne potrzeby, interesy i sprawczość.⁴⁴ Włączenie tej perspektywy wymaga sprzężenia krytycznych badań nad dzieciństwem z analizą globalnych nierówności, które ujawniają selektywny charakter dominujących modeli „idealnego dzieciństwa”. Modele te, wywodzące się z Globalnej Północy, często stereotypizują, a zarazem wykluczają alternatywne dzieciństwa istniejące poza eurocentrycznymi normami, zwłaszcza w krajach Globalnego Południa.

Z tego względu w debatach nad pracą dzieci konieczne jest odrzucenie zarówno romantyzujących narracji, w których dzieciństwo idealizowane jest jako okres zupełnie wolny od obowiązków, jak i dyskursów skrajnie restrykcyjnych, redukujących wszelką pracę dzieci do form wyzysku. Traktowane w sposób binarny – jako albo niewinność, albo wykorzystanie – prawo dzieci do aktywności ekonomicznej jest nietransparentnie przedstawiane i pozbawiane zniuansowanej analizy. Tymczasem doświadczenia pracujących dzieci pokazują, że praca może być równocześnie źródłem ryzyka i przestrzenią sprawczości, a jej rzeczywiste znaczenie zależy od kontekstu społecznego, kulturowego i ekonomicznego.

Dominujące, paternalistyczne podejście w międzynarodowych debatach – takie jak całkowite zakazy pracy dzieci formułowane bez alternatywy dla rodzin i wspólnot lokalnych – prowadzi w praktyce do ograniczenia sprawczości dzieci i negatywnie rzutuje na ich codzienną egzystencję. Dzieci bywają wówczas pozbawione nie tylko możliwości uczestniczenia w sferze gospodarczej, lecz także realnego wpływu na decyzje dotyczące ich życia (Liebel, 2025). Konieczna jest zatem dekonstrukcja dominujących narracji o pracy dzieci i wypracowanie nowych ram interpretacyjnych, które będą respektować zarówno ich potrzeby rozwojowe, jak i prawo do godności i bezpieczeństwa.

Jako propozycję alternatywną wysuwamy koncepcję pragmatyzmu godnościowego. Podejście to zakłada, że praca dzieci powinna być ujmowana przede wszystkim jako fakt społeczny, którego nie można ignorować ani eliminować wyłącznie poprzez normy zakazu⁴⁵. Konieczne staje się natomiast wyraźne rozróżnienie między pracą a wyzyskiem, z uwzględnieniem lokalnych uwarunkowań kulturowych i społecznych. Takie rozróżnienie umożliwia formułowanie polityk, które z jednej strony skutecznie przeciwdziałają wyzyskowi ekonomicznemu, a z drugiej – respektują prawo dzieci do uczestnictwa w życiu gospodarczym na własnych zasadach.

⁴⁴ Manfred Liebel, *Economic and Labour Rights: A Blind Spot in the Discourse on Children's Rights*, „Nordic Journal of Human Rights” 2021, 39(2), s. 163–179.

⁴⁵ Manfred Liebel, 2021.

Wyzwania związane z ochroną praw ekonomicznych dzieci

Pomimo istnienia licznych międzynarodowych konwencji, strategii oraz deklaracji, kwestia ochrony praw ekonomicznych dzieci wciąż pozostaje jednym z największych wyzwań globalnych. W warunkach współczesnej gospodarki światowej, opartej na złożonych łańcuchach dostaw, dzieci nierzadko stanowią niewidoczny filar produkcji⁴⁶ – szczególnie w sektorach charakteryzujących się niskim poziomem regulacji prawnych. W wielu przypadkach fundamentem tych globalnych łańcuchów jest ekonomiczny wyzysk najmłodszych, co sprawia, że problem pracy dzieci wcale nie znika, lecz adaptuje się do nowych realiów gospodarki światowej. Z tego względu praca dzieci powinna być traktowana jako jedno z najbardziej palących wyzwań humanitarnych współczesności, ściśle powiązane z globalnymi nierównościami społecznymi i ekonomicznymi⁴⁷.

Przyczyny trwałości pracy dzieci mają charakter wielowymiarowy⁴⁸. Po pierwsze, w rodzinach żyjących w skrajnym ubóstwie praca dzieci często staje się koniecznością ekonomiczną, związaną z przetrwaniem całej rodziny. Po drugie, niestabilne warunki polityczne i konflikty zbrojne oraz nowe wojny sprzyjają wykorzystywaniu dzieci jako taniej siły roboczej. Po trzecie, w wielu krajach, zwłaszcza w obszarach wiejskich oraz ubogich dzielnicach miejskich, ograniczony dostęp do edukacji lub jej niska jakość utrzuca błędne koło wykluczenia i zmusza dzieci do podejmowania pracy. Po czwarte, szczególnie dotkliwym problemem pozostaje praktyka tzw. *bonded labour*⁴⁹, czyli pracy odpracowującej zadłużenie rodziców, która w skrajnej postaci przyjmuje charakter współczesnej formy niewolnictwa.

Konsekwencje pracy dzieci są wielowymiarowe i daleko wykraczają poza wymiar ekonomiczny. Na płaszczyźnie zdrowotnej praca w kopalniach, fabrykach czy na plantacjach prowadzi do chronicznych chorób (takich jak pylica płuc, zatrucia pestycydami, trwałe urazy układu kostno-mięśniowego). Na poziomie psychospołecznym wiąże się z marginalizacją dzieci, stygmatyzacją w otoczeniu, utratą dostępu do edukacji i ograniczeniem szans rozwojowych. W wymiarze symbolicznym oznacza często utratę dzieciństwa definiowanego w kategoriach społecznego uznania i prawa do zabawy, odpoczynku i samorozwoju.

⁴⁶ Nicola Phillips, Resmi Bhaskaran, Dev Nathan, Choragudi Upendranadh, *The social foundations of global production networks: towards a global political economy of child labour*, „Third World Quarterly” 2014, 35(3), s. 428–446.

⁴⁷ Alhassan Abdullah, Ines Huynh, Clifton R. Emery, Lucy P. Jordan, *Social Norms and Family Child Labor: A Systematic Literature Review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 19 2022, 4082mm, <https://doi.org/10.3390/ijerph19074082>.

⁴⁸ Olivier Thévenon, Eric Edmonds, *Child labour: Causes, consequences and policies to tackle it*, „OECD Social, Employment, and Migration Working Papers” 2019, 235, s. 4–82.

⁴⁹ Patricia Esi Quainoo, *Silent Chains: Family and Religious Systems as Foundations of Child Slavery and Labor in Ghana (1775–1956)*. Master’s Thesis, 3256, 2025. DOI: 10.58809/VGWT3168, <https://scholars.fhsu.edu/theses/3256>.

W obliczu tych wyzwań społeczność międzynarodowa przyjęła różnorodne strategie interwencji. Dominuje podejście polegające na całkowitym zakazie pracy dzieci, które znajduje wyraz w konwencjach ILO nr 138 dotyczącej minimalnego wieku dopuszczenia do zatrudnienia oraz konwencji ILO nr 182 dotyczącej najgorszych form pracy dzieci. W praktyce jednak rozwiązania oparte wyłącznie na zakazach okazały się niewystarczające. Badacze i organizacje pozarządowe wskazują, że w wielu przypadkach restrykcyjny zakaz wypycha dzieci ze sfery formalnej do jeszcze bardziej niebezpiecznych, nieuregulowanych sektorów gospodarki. Stąd coraz częściej podkreśla się konieczność wdrażania alternatywnych modeli ochrony, które nie tyle negują sam fakt pracy dzieci, ile dążą do poprawy jej warunków oraz zapewnienia, by była zgodna z innymi prawami człowieka dziecka – w szczególności prawem do edukacji i ochrony zdrowia.

Przykładem takiego podejścia jest model godnej pracy dla młodzieży, rozwijany przez oddolne ruchy dzieci pracujących, takie jak Working Children's Unions⁵⁰ w Indiach czy Movimiento de Adolescentes y Niños y Trabajadores (MANTHOC)⁵¹ w Peru. Ich mottem jest „nic o nas bez nas”. Słowa te przypominają, że dzieci powinny nie tylko podlegać ochronie, lecz także uczestniczyć w procesach definiowania i wdrażania polityk, które ich dotyczą. Z perspektywy badań krytycznych nad dzieciństwem ruchy te stanowią wyzwanie dla tradycyjnego paternalizmu, ukazując dzieci jako aktywnych uczestników i współtwórców rozwiązań społecznych. Na poziomie instytucjonalnym opracowano również różne strategie krajowe. W Boliwii w 2014 r. zalegalizowano pracę dzieci w wieku od 10 lat pod warunkiem ścisłej kontroli i jednoczesnego zapewnienia dostępu do edukacji (jednak pod presją ILO w 2018 r. zniesiono to prawo). W indyjskim stanie Andhra Pradesh realizowany jest natomiast model Child Labour Free Zones⁵², oparty na lokalnym monitoringu pracy dzieci i zapewnianiu rodzinom alternatywnych źródeł dochodu, w tym stypendiów edukacyjnych. Każda z tych inicjatyw wskazuje, że walka z wyzyskiem dzieci wymaga kompleksowych narzędzi polityki społecznej, które łączą edukację, wsparcie ekonomiczne dla rodzin oraz realne wzmocnienie głosu dzieci.

Wnioskiem płynącym z tych doświadczeń jest konieczność odejścia od narracji opartych wyłącznie na zakazie i penalizacji. Zamiast tego potrzebny jest zestaw działań obejmujących uświadamianie dorosłych o skutkach ich decyzji, systemowe wsparcie rodzin żyjących w ubóstwie, inwestycje w edukację, lokalne i globalne regulacje łańcuchów dostaw oraz włączenie dzieci w procesy decyzyjne. Problem pracy dzieci nie może być rozwiązany w izolacji od szerszych procesów dekonstrukcji wiedzy, pro-

⁵⁰ Heike Roschanski, *Working Children's Unions in India*, w: *The World of Child Labor*, Routledge 2014, s. 799–803.

⁵¹ Alejandro Cussiánovich, *Notas para un ensayo sobre los aportes del MANTHOC en treinta años de vida al pensamiento social sobre infancia*, „Revista Internacional desde los niños/as adolescentes Trabajadores (NATS)” 2008, 16, s. 21–35.

⁵² Indrajit Thakurata, *Child Labour and Human Capital in Developing Countries: A Multi-Period Stochastic Model*, w: *Child Labor in the Developing World: Theory, Practice and Policy*, Singapore: Springer Singapore 2020, s. 35–81.

cesów gospodarczych – takich jak globalne nierówności, logika nieuregulowanego kapitalizmu czy praktyki korporacyjne. Jego przewyciężenie wymaga więc zarówno zmiany myślenia o świecie, zmian w modelu polityki społecznej, jak i głębszej transformacji systemu gospodarczego, który w obecnej formie opiera się często na wyzysku najbardziej wrażliwych grup, w tym dzieci.

Zakończenie

Analiza przedstawiona w niniejszym artykule pokazuje, że prawa ekonomiczne dzieci pozostają w dyskursie praw człowieka obszarem marginalizowanym, a niekiedy wręcz traktowanym przez dorosłych jako temat tabu. Dominujące regulacje międzynarodowe, w tym standardy ILO i postanowienia *Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych* ICESCR, koncentrują się przede wszystkim na ochronie dzieci przed wyzyskiem, pomijając równocześnie fakt, że dzieci odgrywają realną rolę ekonomicznych aktorów w swoich rodzinach i społecznościach. W rezultacie w prawie międzynarodowym pojawia się paradoks: próba ochrony dzieci przed wyzyskiem prowadzi niekiedy do pozbawiania ich sprawczości oraz prawa do definiowania własnej roli w sferze gospodarczej i ekonomicznej.

Z perspektywy krytycznych badań nad dzieciństwami i prawami dziecka niezbędna jest rekonceptualizacja pojęć dzieciństwa i pracy. Praca nie powinna być definiowana wyłącznie przez pryzmat kapitalistycznej produktywności i formalnej zależności najemnej, lecz również jako codzienna aktywność społeczno-ekonomiczna, mogąca być źródłem rozwoju, nabywania tożsamości, godności i uczenia się. Proponowane podejście pragmatyzmu godnościowego otwiera przestrzeń do takiej redefinicji – uwzględniającej różnorodność dzieciństw, konteksty globalnych Południa i Północy oraz znaczenie kulturowych ram rozumienia ekonomicznego uczestnictwa dzieci w ich własnych kontekstach i w ujęciu globalnym.

Przedstawione przykłady wskazują wyraźnie, że dzieci nie są jedynie przedmiotem polityk, lecz coraz częściej stają się ich współtwórcami – domagają się prawa do głosu i formułują własne widzenie sprawiedliwości społecznej. Oddolne ruchy organizacji dzieci pracujących, takie jak Latynoamerykański Ruch Dzieci i Młodzieży Pracującej MOLACNATs, Afrykański Ruch Dzieci i Młodzieży Pracującej (AMWCY/MAEJT) lub związki zawodowe dzieci w Indiach pokazują, że dzieci są w stanie wyrażać swoje prawa i wspólnie – kolektywnie walczyć o ich realizację. Ich wezwanie „nic o nas bez nas” przypomina, że współczesna polityka praw dziecka musi traktować młodych ludzi jako pełnoprawnych i sprawczych uczestników procesów społeczno-ekonomicznych, a nie wyłącznie jako osoby wymagające bierniej ochrony.

Z punktu widzenia polityki globalnej i praktyki praw człowieka kluczowe znaczenie ma także dostrzeżenie, że problem pracy dzieci nie jest możliwy do rozwiązania

wyłącznie środkami prawno-instytucjonalnymi. Wymaga on równoległej transformacji systemowej, obejmującej zwalczanie ubóstwa, poprawę jakości edukacji, regulację globalnych łańcuchów dostaw oraz zapewnienie wsparcia rodzinom dotkniętym wykluczeniem ekonomicznym. Dopiero takie podejście, łączące działania ochronne z wzmocnieniem możliwości dzieci, może skutecznie przeciwdziałać wyzyskowi, jednocześnie nie pozbawiając młodych ludzi sprawczości.

Artykuł przedstawia cztery zasadnicze wnioski badawcze. Po pierwsze, wskazuje na lukę koncepcyjną w podejściu do praw ekonomicznych dzieci, które w międzynarodowych standardach pozostają niedostatecznie rozwinięte, gdyż te skupiają się przede wszystkim na zakazach i ochronie, a zaniedbują aspekt aktywnego uczestnictwa dzieci. Po drugie, autorzy formułują krytykę eurocentrycznych modeli dzieciństwa, argumentując, że ich uniwersalność jest niewystarczająca i nieskuteczna wobec istniejącego pluralizmu dzieciństw poza Globalną Północą. Po trzecie, artykuł podkreśla sprawczość dzieci i znaczenie ruchów pracujących dzieci, które samodzielnie formułują alternatywne wizje praw oraz polityk – wizje te powinny być uwzględniane i traktowane poważnie w globalnej debacie na temat dzieciństwa i praw dziecka. Wreszcie, po czwarte, autorzy postulują konieczność rekonceptualizacji podejścia do pracy dzieci i uwzględnienia zróżnicowanych kontekstów. Zamiast dążyć do całkowitej jej eliminacji, należy rozróżniać formy pracy wyzyskującej od tych wyrażających partycypację, zapewniając dziecku ochronę praw w sposób zniuansowany i dostosowany do kontekstu społeczno-kulturowego.

W świetle powyższej analizy można sformułować postulat dekonstrukcji myślenia o dzieciach i ich dzieciństwach⁵³ i współtworzenia nowych ram prawnych i politycznych, które łączyłyby ochronę przed wyzyskiem z uznaniem prawa dzieci do godnej pracy i uczestnictwa w życiu społeczno-ekonomicznym. Tylko wówczas prawa ekonomiczne dzieci będą mogły zostać potraktowane jako pełnoprawna część praw człowieka, a dzieci – jako aktywni współtwórcy globalnej teraźniejszości i przyszłości, w której ich głos i doświadczenia mają zasadnicze znaczenie dla współczesnych i kolejnych pokoleń.

References

- Abdullah Alhassan, Huynh Ines, Emery Clifton R., Jordan Lucy P., *Social Norms and Family Child Labor: A Systematic Literature Review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 19 2022, 4082mm, <https://doi.org/10.3390/ijerph19074082>.
- Bañales Xamuel, *Decolonization: A Framework to Understand and Transgress Adulthood*, 22:1 *Taboo: „The Journal of Culture and Education”* 2024, Special issue: Adulthood, s. 7–27.

⁵³ Olga Nieuwenhuys, *Theorizing childhood(s): Why we need postcolonial perspectives*. „Childhood” 20(1) 2013, s. 3–8.

- Beazley Harriot, Bessell Sharon, Ennew Judith, Waterson Roxana, *The right to be properly researched: Research with children in a messy, real world*, „Children’s Geographies” 2009, 7(4), s. 365–378.
- Bourdillon Michael, *Children and work: A review of current literature and debates*, „Development and Change” 2006, 37(6), s. 1201–1226.
- Bourdillon Michael, Levison Deborah, Myers William, White Ben, *Rights and wrongs of children’s work*, Rutgers University Press 2010.
- Boyden Jo, *Children’s participation in the context of forced migration*, „PLA Notes” 2001, 42, s. 52–56.
- Cannella Gaile Sloan, Viruru Radhika, *Childhood and Postcolonization: Power Education, and Contemporary Practice*, New York and London: Routledge-Falmer 2004.
- Christensen Pia, Prout Alan, *Anthropological and sociological perspectives on the study of children. Researching children’s experience: Approaches and methods*, 2005, s. 42–60.
- Corney Tim, Cooper Trudi, Shier Harry, Williamson Howard, *Youth participation: Adulthood, human rights and professional youth work*, „Children & Society” 2022, 36(4), s. 677–690.
- Cussiánovich Alejandro, *Notas para un ensayo sobre los aportes del MANTHOC en treinta años de vida al pensamiento social sobre infancia*, „Revista Internacional desde los niños/as adolescentes Trabajadores (NATS)” 2008, 16, s. 21–35.
- Duhn Iris, *Rethinking children’s rights in relation to planetary rights: A relational perspective in the era of climate change and other crises*, „Global Studies of Childhood” 2025, 15(1), s. 72–83.
- Ennew Judith, *Prisoners of childhood: Orphans and economic dependency*, w: *Studies in modern childhood: Society, agency, culture*, London: Palgrave Macmillan UK 2005, s. 128–146.
- Farini Federico, Scollan Angela, *How do childhood and children’s rights mean what they mean? Innovating the debate around the social semantics of childhood and children’s rights through an interdisciplinary approach*, „Children & Society” 2024, 38(6), s. 2022–2035.
- Folbre Nancy, *Valuing children: Rethinking the economics of the family*. Harvard University Press 2008; Karen Wells, *Childhood in a global perspective*, John Wiley & Sons 2021.
- Friedman H.L., *Here She Is: The Complicated Reign of the Beauty Pageant in America*, Boston: Beacon 2020.
- Gebregziabher Kidanemariam, Muuz Hadush, Kebede Abrha, *Child labor and its determinants: An empirical test of the luxury axiom-cum the wealth paradox theory*, „Cogent Economics & Finance” 2023, 11/2, 10.1080/23322039.2023.2282890.
- Goldstein Bernard red., *Children and work: Study of socialization*, London: Routledge 2020 Grace Rebekah, Harry Shier, Samia Michail, Tobia Fattore, McClean Tom, Ng Jonathan & Kemp Lynn, *Supporting child and youth participation in service design and decision-making: the ReSPECT approach*, „Children and Youth Services Review” 2024, 163, 107769.
- Hungerland Beatrice, Wihstutz Anna, *Kinder in Arbeit und Sorge. Wie mächtige generationale Ordnungszusammenhänge neu gedacht (und verändert) werden können*, w: *Childhood and Children’s Rights between Research and Activism*, red. Rebecca Budde, Urszula Markowska-Manista, Wiesbaden: Springer VS 2020, s. 37–58.
- ILO and UNICEF *Child Labour: Global Estimates 2024, Trends and the Road Forward*. New York: International Labour Organization & United Nations Children’s Fund 2025, <https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-06/2024%20Global%20Estimates%20of%20Child%20Labour%20Report.pdf> [dostęp 22.11.2025].
- ILO, *Zero Tolerance For Child Labour; Forced Labour And Human Trafficking* 2021, https://end-childlabour2021.org/wp-content/uploads/2022/04/Tolerance-zero_Final-Report_ENG_web.pdf [dostęp 22.11.2025].
- LeFrançois Brenda A., *Adulthood*, w: Thomas Teo (red.), *Encyclopedia of Critical Psychology*, Springer, New York 2014, s. 47–49.

- Liebel Manfred, *A Will of Their Own: Cross-cultural perspectives on working children*, London: Zed Books 2004.
- Liebel Manfred, *Kinder und Gerechtigkeit. Über Kinderrechte neu nachdenken*. Weinheim, Basel: Beltz Juventa 2013.
- Liebel Manfred, *Dzieci bez dzieciństwa? Konceptualizacje dzieciństw(a) w Krajach Globalnego Południa w świetle teorii postkolonialnych*, w: Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista, *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytywany*, Warszawa: Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej 2017, s. 182–202.
- Liebel Manfred, *Decolonizing Childhoods: From Exclusion to Dignity*, Bristol and Chicago: Policy Press 2020.
- Liebel Manfred, *Zwischen Verbot und Lobpreisung. Verborgene Aspekte der Arbeit von Kindern in wohlhabenden Gesellschaften*, w: Manfred Liebel, *Kindheit und Arbeit. Wege zum besseren Verständnis arbeitender Kinder*, Opladen, Berlin, Toronto: Barbara Budrich 2020, s. 224–248.
- Liebel Manfred, *Economic and Labour Rights: A Blind Spot in the Discourse on Children's Rights*, „Nordic Journal of Human Rights” 2021, 39/2, s. 163–179, DOI: 10.1080/18918131.2021.2001162.
- Liebel Manfred, *Children's rights as counter-rights: How the paternalism of the UN Convention on the Rights of the Child can be countered*, w: *Critical Children's Rights Studies: A Research Companion*, edited by Valeria Llobet, Didier Reynaert, Twum-Danso Imoh Afua, Wouter Vandenhoe. London: Routledge 2025, s. 56–68. DOI: 10.4324/9781003510284-4.
- Liebel Manfred, Budde Rebecca, *Other children, other youth: Against eurocentrism in childhood and youth research*, w: *'Children Out of Place' and Human Rights: In Memory of Judith Ennew*, Cham: Springer International Publishing 2016, s. 119–136.
- Liebel Manfred, Budde Rebecca, Markowska-Manista Urszula, Meade Philip, *Childhoods of the Global South. Children's Rights and Resistance*, Bristol: Policy Press/Bristol University Press 2023.
- Liebel Manfred, Meade Philip, *Adulthood: A Critical Introduction to Discrimination Against Children*, Policy Press, Bristol 2026.
- Maconachie Roy, Howard Neil, Bock Rosilin, *Re-thinking 'harm' in relation to children's work: a 'situated' multi-disciplinary perspective*, „Oxford Development Studies” 2022, 50(3), s. 259–271.
- Manfred Liebel, *Decolonizing childhoods: From exclusion to dignity*, Policy Press 2020.
- Markowska-Manista Urszula, *O potrzebie dekolonizacji współczesnych badań nad dzieciństwem i prawami dziecka w krajach Globalnego Południa i Globalnej Północy. Rozważania wstępne*, „Przegląd Krytyczny” 2020, 2(1), 9–20, DOI: 10.14746/Pk.2020.2.1.01.
- Markowska-Manista Urszula, *'26 letters of the forest alphabet' or community social learning among the Ba'Aka in the Central African Republic*, w: *Socio-Cultural and Linguistic Perspectives on Language and Literacy Development*, red. Angela K. Salmon, Amparo Clavijo-Olarte, s. 265–279, IGI Global 2022, USA, DOI: 10.4018/978-1-6684-5022-2.
- McCafferty Paul, Mercado García Esther, *Children's participation in social work research. A secondary data analysis of an umbrella review of children's participation in child welfare*, „The British Journal of Social Work” 2025, 55(4), s. 1574–1597.
- MIEDZYNARODOWY PAKT PRAW GOSPODARCZYCH, SPOŁECZNYCH I KULTURALNYCH: <https://www.amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy-Pakt-Praw-gosp-spol-kult.pdf>.
- Miljeteig Per, Judith Ennew, *The Greatest Violation of Children's Rights Is That We Do Not Know Enough About Their Lives or Care Enough to Find Out More*, w: *'Children Out of Place' and Human Rights: In Memory of Judith Ennew*, Cham: Springer International Publishing 2016, s. 23–49.

- Nieuwenhuys Olga, *Theorizing childhood(s): Why we need postcolonial perspectives*. „Childhood” 20(1) 2013, s. 3–8.
- Phillips Nicola, Resmi Bhaskaran, Dev Nathan, Choragudi Upendranadh, *The social foundations of global production networks: towards a global political economy of child labour*, „Third World Quarterly” 2014, 35(3), s. 428–446.
- Prout Alan, *The Future of Childhood*, London and New York: Routledge-Falmer 2005.
- Prout Alan, *Provenance, promise and problems*, „Childhood: Critical Concepts in Sociology” 2005, 1, s. 56.
- Prout Allan, Allison James, *A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems*, w: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, red. Allison James, Alan Prout, London, Washington: Falmer Press 1990.
- Quainoo Patricia Esi, *Silent Chains: Family and Religious Systems as Foundations of Child Slavery and Labor in Ghana (1775-1956)*. Master’s Thesis 2025, 3256. DOI: 10.58809/VGWT3168, <https://scholars.fhsu.edu/theses/3256>.
- Reynaert Didier, Wouter Vandenhoe, Afua Twum-Danso Imoh, Valeria Llobet, *Critical children’s rights studies: an introduction*, w: *Critical children’s rights studies: a research companion*, red. Valeria Llobet, Didier Reynaert, Afua Twum-Danso Imoh, Wouter Vandenhoe, London: Routledge 2025, s. 1–27.
- Roschanski Heike, *Working Children’s Unions in India*, w: *The World of Child Labor*, Routledge 2014, s. 799–803.
- Thakurata Indrajit, *Child Labour and Human Capital in Developing Countries: A Multi-Period Stochastic Model*, w: *Child Labor in the Developing World: Theory, Practice and Policy*, Singapore: Springer Singapore 2020, s. 35–81.
- Thévenon Olivier, Edmonds Eric, *Child labour: Causes, consequences and policies to tackle it*, „OECD Social, Employment, and Migration Working Papers” 2019, 235, s. 4–82.
- Thompson-Wells Margot, *Exploitation of children in sport: a widespread and unchecked problem*, „Humanum” 29 March 2022, <https://www.humanium.org/en/exploitation-of-children-in-sport-a-widespread-and-unchecked-problem/> [dostęp 22.11.2025].
- Uszyńska-Jarmoc Janina, *Uczenie się a zarobki–dziecięce rozumienie problemów ekonomicznych świata dorosłych*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2016, 12(1 (32)), s. 7–26.
- von Benzon Nadia, Wilkinson Catherine, *Intersectionality and Difference in Childhood and Youth*. London: Routledge 2019.
- von Rosing Mark, Shepperson Lesley, *liminating child and forced labor*, „The Sustainability Handbook 2025”, Volume 1 Elsevier, s. 479–485, <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-90110-9.00013-1>.
- White Ben, *Globalization and the child labour problem*, „Journal of International Development” 1996, 8(6), s. 829–840.